

УДК 821.161.2-343-93

М. В. Варданян

КОНЦЕПТ «УКРАЇНА» В ДУХОВНИХ РЕФЛЕКСІЯХ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ: МІФОПОЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядається реалізація концепту «Україна» в літературі для дітей та юнацтва письменників української діаспори. Цей концепт є домінантним у концептосфері «Свого» українців. Його розкриття здійснюється через поєднання трьох світів: минулого, сучасного, майбутнього.

Ключові слова: українська діаспора, дитяча література, образ України, міфосвіт, покоління, легенда.

Батьківщина, рідний край, Україна – типові образи, що знаходять в літературі різноманітні вияви духовних рефлексій українських письменників ХХ ст. Причини денационалізації, пробудження самосвідомості, історична пам'ять, пізнання свого коріння – це ті питання, що зараз максимально хвилюють українське суспільство. У цьому аспекті цікавим і **актуальним** видається дослідження вираження концепту «Україна» в дитячій літературі письменників української діаспори, яка наразі не вивчена у сучасному літературознавстві.

У своїх міркуваннях виходимо з того, що художні тексти письменників української діаспори складають цілісну систему концептів, серед яких у цій концептосфері домінантним є «Україна». З огляду на сказане спробуємо (1) визначити та простежити способи реалізації концепту «Україна» у низці творів, призначених для дітей та юнацтва; (2) довести, що пласт цих текстів з концептом «Україна» доцільно розглянути з позиції міфопоетики. До вивчення природи міфу зверталися Р. Барт, Е. Ленг, Е.-Б. Тайлор, Н. Фрай, Дж.-Дж. Фрезер тощо. Вивчення міфотворчості українських письменників ставало предметом розгляду Г. Грабовича, Г. Левченко, Я. Поліщука тощо, які розуміють міф «як іманентно притаманні художньому твору вияви авторської свідомості, як індивідуальні версії міфологічної чи релігійної картини світу, котрі в різні періоди розвитку літератури та в різних стилях зазнають певних модифікацій (...), однак цілісна структура метаміфу зберігає в них чинність універсальної архетипної матриці» [2, с. 11]. Стосовно **об'єкту** нашого дослідження – творів для дітей, то варто припустити, що через них письменники діаспори прагнули ввести дитину-читача до світу культури українського народу, а тому сукупність таких текстів утворила розгорнутий цілісний колективний культурний міф, що пов'язаний зі становленням державницької України. Як слушно зауважила Н. Ханенко-Фрізен:

«... нарація та наративізація колективного досвіду минулого є важливими механізмами культурного самозбереження та життєздатності спільноти, а не тільки окремої людини. Ці механізми допомагають спільноті довести як собі, так і іншим своє місце в історії, яка постійно змінюється, та переосмислити саму себе, особливо у періоди зламу. У нестабільні часи новостворені історичні наративи спільноти служать їй орієнтиром у пошуку нових формулювань своєї ідентичності» [7, с. 93].

Орієнтованість письменників української діаспори, з одного боку, на збереження колективного минулого до часу, коли Україна позбудеться свого колоніального стану за радянських часів, та передачу знання про минуле майбутнім поколінням, з іншого, свідчить про міфологізацію українського досвіду у творах, написаних для дітей та молоді. Як твердять автори колективної праці «100 найвідоміших образів української міфології»: «Для всіх традиційних культур у цілому світі спільною є спрямованість на поєднання трьох світів: минулого, сучасного й майбутнього» [6, с. 5]. Такою бачиться основа міфосвіту дитячої літератури української діаспори.

Минулий світ презентований через образ історичної Батьківщини – України-Русі та козацької України. Певно тому, у відображенні історико-героїчного змісту письменники надавали перевагу жанрам легенди та казки.

Зокрема, у творах про Київську Русь, або княжу Україну, з одного боку, відображена сакральність буття Русі-України, а, з іншого, – розкриваються події, що призвели до її втрати: міжусобні чвари князів, зовнішні війни. Поєднання містики зі спрямованістю на вірогідність зображуваних подій, тяжіння образів до символів, драматизм – ці риси легенди характерні для творів «Поворот на Вітчизну», «Переяв славу», «Княжий двобій», «Витязь лицарського турніру» В. Барагури, «Дніпрові дзвони» та «Святий старець» М. Погідного-Угорчака, «Як король Данило полював на лебедів» В. Радзиковича.

У легенді «Дніпрові дзвони» поєднано апокрифічний та топонімічний сюжети. М. Погідний-Угорчак оповідає про поселення ченців на Ненаситці, яке прозвали Манастирком: «Місце було тихе, відлюдне й мальовниче – наче якраз призначене для такої святої мети» [4, с. 4]. Автор зображує дику природу острова як «мальовничий край дніпрового берега», міфологізує образ «священної для України» ріки Дніпра-Славути, оповідає про процвітання монастиря та вводить до тексту християнсько-релігійні образи чудотворної ікони Пресвятої Богородиці, сакральні для українців топоси Києво-Печерської лаври, собору Святої Софії – всі ці епізоди надають легенді рис універсального міфу про золотий вік, коли існував рай на землі для людей. Цей мотив у дитячій літературі української діаспори тісно пов'язаний з ідеальною моделлю української державності, що сягає часів розквіту Київської Русі.

Міфологічний образ Дніпра дає змогу М. Погідному розвинути інший мотив про занепад первісного сакрального світу: «Сварня між князями, війни й усобиці ослабили могутню державу, і за ці важкі гріхи настала тепер кара, яку мусів одпокутувати весь український народ» [4, с. 6]. Так, поряд із зображенням зруйнування Русі-України 1240-го року автор вводить до твору епізоди затоплення святої обителі. Драматизму оповіді надають картини стихійного лиха: «Вдруге піднялися до неба гори-хвилі і з оглушливим ревом накрили Ненаситець разом з Манастирком. Тряслася, тріскаючи, земля, лютували велетні-хвилі, буря притемнила сонце» [4, с. 13]. Такі описи надають легенді масштабів міфу про всесвітній потоп. Водночас, поряд із карою і смертю митець висловлює ідею спокути та воскресіння. Для цього він послуговується чарівним образом святого лицаря, який рятує ченців монастиря на своєму золотокованому човні: «Попливемо золотими світанками далеко-далеко, а потім я знову привезу вас назад до радісного вільного берега вашої щасливої

батьківщини» [4, с. 12]. У такий спосіб М. Погідний виразив ідею наступності поколінь: героїчне минуле є проекцію на майбутнє.

Схожу думку несуть історичні казки О. Мак «Аскольд і Дір та київські князівни», «Казка про Киянку красуню Подолянку», «Як Олег здобував Царгород», в яких звеличуються княжий рід – Кий, Аскольд і Дір, Ігор, Олег, а також князівни, дружина. Подібно до М. Погідного, у казці «Як Олег здобував Царгород» О. Мак звертається до образу Ненаситця. Але цього разу він розкривається через традиційний образ української міфології – охоронця дніпрових порогів.

Ненаситець у творів є не лише міфологічним виразником водної стихії, а й постає в уявленні дідом з власне українськими рисами та атрибутами: «Величезний та окатий, у блакитній вишиваній сорочці та синій дорогій киреї. Увесь-усенький синій і блакитний, тільки вуса та борода в нього срібні» [3, с. 8]. Поєднання хтонічного та світлого начал у цьому міфологічному образі наближує його до архетипу мудрого старця. Цей образ колективного несвідомого у «Феноменології духу у казках» К. Г. Юнга відзначається моральними якостями, зокрема «він перевіряє моральні здатності людини і припасовує свої дари до результатів перевірки» [8, с. 289]. Так і в Ольги Мак цар порогів перевіряє князя Олега та його дружину: на звитягу та шанування давніх звичаїв. Він допомагає їм пройти складний шлях Дніпром та дає поради: «Їдьте, воюйте, наше ім'я прославляйте і щасливо назад повертайтеся!» [3, с. 8]. Перемога Олега реалізує авторську ідею уславлення київських князів та українського давнього роду, за виразом Н. Смірнкової, «ідею прадавності українців, яка всебічно обстоювалася в науковій і художній творчості представників українського зарубіжжя» [5, с. 58].

Героїзація українського минулого через видатні постаті княгині Ольги, князів Святослава, Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Мстислава Сміливого та Данила Галицького є провідною думкою поеми «Княжа Україна» О. Олесея, легенд «Витязь лицарського турніру», «Княжий двобій» В. Барагури, «Як король Данило полював на лебедів» В. Радзикевича, оповідання «Хоробрий лицар князь Святослав» Л. Бачинського. Вони постають у міфосвіті творів письменників культурними героями. Князі та княжна не лише розкриті як першопредки українців, чим здобувають сакральності, а й деміургами, що протистоять хаосу. Сміливі, хоробрі, відважні – князі пильнують державність України-Руси від зовнішніх загарбників, протистоять їй різним ворогам: печенігам, половцями, болгарам, грекам, монголо-татарам. Створена ними гармонія досягається у розширенні сакрального простору України-Руси: хрещенням, об'єднанням земель, піднесенням культури й освіти, прославленням у світі.

Охоронцями ідеї первинного сакрального світу України як могутньої, величної, впливової держави постає і козацтво. У міфосвіті художніх текстів української діаспори розгортається образ козацької України. Тут героями є не лише видатні історичні постаті – П. Конашевич-Сагайдачний, П. Дорошенко, І. Мазепа, І. Виготський, Б. Хмельницький, І. Самійлович, а козацтво загалом. Через образ останнього розкривається національний характер українців, їхнє одвічне прагнення бути панами на своїй землі. Звідси бінарність картини світу: те, що загрожує руйнуванню гармонії та цілісності України, її самості та державності, є ворожим. Так, проти турецької навали постають козаки у «Пекарчук Петрусь» В. Барагури, «Пригоди молодого лицаря» С. Черкасенка. Від іншого сусіди, Московії, держава Козацько-Українська зазнала смерті та війни в оповіданнях В. Барагури «Великий подвиг малого Михайлика», Ю. Тиса «Конотоп», Л. Полтави «Маленький дзвонар із Конотопу», Л. Храпливо-Щур «Ластівочка». У протистоянні з поляками зображений головний герой козак Дар у В. Радзикевича «Ніч проминула».

Збереження сакрального простору, свого, власне українського у митців – то не лише об'єднання супроти ворога, а й єднання земель під одним прапором – держаним символом України. Тому уособленням влади, сили і міці України зображено гетьманську булаву, шаблю і козацькі клейноди, що їх здобувають персонажі у творах «Гетьманська шабля» Р. Завадовича та «Гетьманська булава» М. Погідного. Тож, лейтмотивом творів на козацьку тематику є єднання та служіння Україні. Із таким закликком звертається до нащадків і Р. Завадович у своїй поезії «Молода Січ»: «Так і ми, славних предків унуки, / Як було на Січі отій, / Своє серце, і розум, і руки / Віддамо Батьківщині святій» [1, с. 304].

У тріаді минуле-сучасне-майбутнє важливу роль відіграє мотив відновлення втраченої пам'яті. Яскравим прикладом є легенда В. Барагури «Поворот на Вітчизну», в якій розповідається про повернення сина князя київського на Батьківщину з половецьких земель. Жмуток зів'ялого, степового євшан-зілля – то згадка про рідний край, символ Батьківщини і пам'яті про предків. В умовах відірваності від національного коріння цей образ для українців в екзилі ставав чинником пробудження самосвідомості. Не випадково, що ним послуговувалося українське видавництво в Торонто (Канада), яке публікувало як дитячу книгу, так і чисельні праці на українознавчу тематику. «Євшан-зілля» – назва читанки М. Дейко та щомісячника Об'єднання працівників дитячої літератури («Євшан-зілля: Привіт, Україно, тобі!»). Адже повернення до Батьківщини – то сакральна мрія «покоління Другої світової війни» (І. Качуровський). У той же час – це і заклик до дітей та молоді українського зарубіжжя пізнавати своє коріння, та денаціоналізованих українців – не цуратися свого краю.

У такий спосіб світ сучасного репрезентовано через візії самих письменників-емігрантів, а їхні твори є своєрідними трансляторами історичного минулого України-Руси, гетьманської України. Проектуючись на нащадків, вони, ці тексти, прямують у майбутнє, пов'язуючись із ним. Адже у легендах, казках та оповіданнях для дітей та молоді чітко простежується ідея наступності: зберегти минуле для майбутнього та побудови нового світу у незалежній квітучій Україні.

Висновок. Без знання минулого – не матимемо майбутнього. Так коротко можна означити лейтмотив проаналізованих у статті творів, обсяги якої дали змогу лише окреслити міфосвіт легенд і казок письменників української діаспори. Як можемо бачити, концепт «Україна» реалізується у цих текстах через образи історичної Батьківщини (України-Русі, гетьманської України), євшан-зілля. Але міфопростір цих творів не обмежується минулим часом. Відтворюючи у художніх текстах свої морально-етичні ідеали та погляди на майбутнє України, митці формували національну ідентичність юного читача.

Список використаної літератури

1. Завадович Р. Молода Січ / Р. Завадович // Українське дошкілля : збірка для читання і розповідання дітям старшого дошкільного і молодшого шкільного віку ; упор. Н. Зінкевич, О. Зінкевич ; передм. А. Погрібно. – 8-ме вид. – Київ : Смолоскип, 2011. – С. 304 ; Zavadovych R. Moloda Sich / R. Zavadovych // Ukrainske doshkillia : zbirka dlia chytannia i rozpovidannia ditiam starshoho doshkilnoho i molodshoho shkilnoho viku ; upor. N. Zinkevych, O. Zinkevych ; peredm. A. Pohribnoho. – 8-me vyd. – Kyiv : Smoloskyp, 2011. – S. 304.

2. Левченко Г. Міф проти історії : Семіосфера лірики Лесі Українки / Г. Левченко. – Київ : Академвидав, 2013. – 332 с. ; Levchenko H. Mif proty istorii : Semiosfera liryky Lesi Ukrainky / H. Levchenko. – Kyiv : Akademvydav, 2013. – 332 s.

3. Мак О. Як Олег здобув Царгород / О. Мак. – [Б.м.], [Б.р.]. – 30 с. ; Mak O. Yak Oleh zdobuv Tsarhorod / O. Mak. – [B.m.], [B.r.]. – 30 s.

4. Погідний-Угорчак М. Дніпрові дзвони / М. Погідний-Угорчак. – Торонто : ОПЛДМ, 1975. – 38 с. ; Pohidnyi-Uhorchak M. Dniprovi dzvony / M. Pohidnyi-Uhorchak. – Toronto : OPLDM, 1975. – 38 s.

5. Смірнова Н. Історичні казки Ольги Мак : семантичний рівень / Н. Смірнова // Вісник Черкаського університету : Серія : Філологічні науки. – 2013. – № 5. – С. 57–62 ; Smirnova N. Istorychni kazky Olhy Mak : semantychnyi riven / N. Smirnova // Visnyk Cherkaskoho universytetu : Serii : Filolohichni nauky. – 2013. – № 5. – S. 57–62.

6. 100 найвідоміших образів української міфології / В. Завадська, Я. Музиченко, О. Таланчук, О. Шалак. – Київ : Орфей, 2002. – 448 с. ; 100 naividomishykh obraziv ukrainskoi mifolohii / V. Zavadska, Ya. Muzychenko, O. Talanchuk, O. Shalak. – Kyiv : Orfei, 2002. – 448 s.

7. Ханенко-Фрізен Н. Інший світ або етнічність у дії : канадська українськість кінця двадцятого століття / Н. Ханенко-Фрізен. – Київ : Смолоскип, 2011. – 392 с. ; Khanenko-Frizen N. Inshyi svit abo etnichnist u dii : kanadska ukrainskist kintsia dvadtsiatioho stolittia / N. Khanenko-Frizen. – Kyiv : Smoloskyp, 2011. – 392 s.

8. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме / К. Г. Юнг ; перекл. К. Котюк. – Львів : Астролябія, 2013. – 588 с. ; Yunh K. G. Arkhetypy i kolektyvne nesvidome / K. G. Yunh ; perekl. K. Kotiuk. – Lviv : Astroliabiiia, 2013. – 588 s.

Стаття надійшла до редакції 29.10.2017.

M. V. Vardanian

THE «UKRAINE» CONCEPT IN THE SPIRITUAL REFLECTION OF UKRAINIAN DIASPORA WRITERS OF: MYTHOPOETIC ASPECT

The article deals with the implementation of the “Ukraine” concept in the literature for children and youth of Ukrainian Diaspora writers. This is a dominant concept in “The Self” concept scope of Ukrainians.

Such notions as Motherland, the native land, Ukraine are the typical images, which have various manifestations of spiritual reflections of Ukrainian writers in the literature of the twentieth century. Among the problems that are now of the greatest concern to Ukrainian society should be distinguished the following: the reasons of denationalization, the awakening of consciousness, historical memory and national root understanding.

On the one hand the Ukrainian Diaspora writers focus on preserving the collective past until the time when Ukraine gets rid of its colonial state in Soviet period, and transferring the knowledge about the past to future generations. On the other hand the certain mythologization of Ukrainian experience can be traced in their works written for children and youth. The basis of the mythology in the literature for children and youth of the Ukrainian Diaspora writers is represented by the triad of the past, the present and the future.

The past is shown through the image of the historical native land (Ukraine Rus and Cossack Ukraine). The writers tend to use the genres of legends and fairy tales while reflecting the historical heroic content.

The works about Kyiv Rus or Reigning Ukraine reveal both the sacredness of the Ukraine Rus existence and the events causing its loss such as the feud of the princes and external wars.

The idea of the Ukraine primary sacred world as a powerful, majestic, influential state is guarded by the Cossacks. Preserving the sacred own, actually Ukrainian space the writers understand not only as the unification against the enemy, but also as the unification of lands under the one flag, the state symbol of Ukraine.

An important role in the triad of the past, the present and the future is given to the motive of the lost memory recovery. In the conditions of separation from the national roots, the image of Yevshan-potion becomes a key factor in the consciousness awakening for Ukrainians being in away from their Motherland.

The idea of inheritance is traced in legends, fairy tales and stories for children and youth, which preserves the past for the future and builds a new world in an independent prosperous Ukraine.

Key words: *Ukrainian Diaspora, children's literature, the image of Ukraine, mythology, generation, legend.*